

Ett högtidstal 27 augusti 2016: Till Tage Danielssons minne

Bodil Jönsson, professor emerita, Lunds Universitet

Först en liten introduktion för att knyta an till att jag idag fått årets Tage Danielsson-pris främst för mina tidstankar. Inuti mig debuterade mitt tidstänkande långt före manuset till "Tio Tankar om Tid", 1999. I själva verket började det när jag var fyra år och utlöstes av en alldeles speciell händelse. Jag var ensam på skidor i skogen. Inte långt hemifrån men ändå utom synhåll. Redan detta förvånar människor idag: "en fyraåring ensam i skogen – vad hade du för föräldrar?!" Men barn rörde sig fritt på den tiden, och det var inget konstigt med det. Vi visste vad vi fick och inte fick göra, och för det mesta anpassade vi oss efter det.

Om jag fortsätter med att berätta att jag där i skogen träffade på en medelålders skogsarbetare, låter det i dag ännu farligare. "Liten guldlockig fyraårig flicka träffar ensam i skogen medelålders man" – hör du hur det låter i vår tid? Nästan alla associerar omedelbart till övergrepp. Men så tänkte ingen på 1940-talet. Hade mina föräldrar vetat vad som skulle ske, hade de troligen funderat ungefär som så att "så bra att hon träffar på en vuxen. Då ställer hon inte till med så mycket!" För så var dåtidens relation mellan barn och vuxna. Det låg i tidsandan, denna märkliga företeelse som vi är med om att skapa och som ständigt förändras. Själva märker vi den inte överhuvudtaget – utöver vid sådana här nedslag. Ja, vi är lika omedvetna om tidsandan som vad fisken är om vattnet.

Vad skedde då där ute? Troligen stod jag bara där på mina skidor. Jag minns inte att jag frågade något. Ändå var jag ett nyfiket barn – annars blir man inte som jag som vuxen. Men nyfikenhet stod inte högt i kurs på 1940-talet: sådana som jag kallades "förvetna ungar". Jag lärde mig därför tidigt att inte fråga så mycket och fick därigenom en barndom då jag teg och undrade, undrade och teg. Kanske förstod han det, den för mig okände mannen som jag träffade på. Kanske var han i positiv bemärkelse barnkär. Eller var han bara ensam, pratsugen eller i behov av en paus. Eller ville han bara göra sig till tolk för sin skog. Vad han gjorde var under alla omständigheter att snöa av en stubbe och börja berätta för mig om *årsringar*.

Det gjorde han så bra, så när jag kom därifrån trodde jag att också människor hade årsringar. Kanske var det något han sa som jag missuppfattade. Kanske var det bara min fantasi som drog iväg med mig – det har hänt många gånger sedan dess. Jag trodde med barnets livliga men konkreta fantasi att om man sågade av skalpen på mig och tittade ner, så skulle man se fyra årsringar. Och snart skulle det bli fem – en av livets stora händelser för ett barn är ju just att år läggs till år.

Jag pratade inte med någon om vad jag hade "lärt" mig. Barn skulle inte bara låta bli att fråga så mycket på 1940-talet – man skulle inte säga så mycket överhuvudtaget. Så kom det sig att jag hann bli åtta eller kanske nio år innan någon avslöjade mig med att ha fattat så fel. Då skämdes jag förstås – så som bara barn som fattat fel kan skämmas. Och därför har jag aldrig glömt det.

Vilken tur! I dag är jag väl medveten om att människor inte har några årsringar rent fysiskt. Men metaforiskt är det ju en fantastisk bild för hur det är att vara in/divid, dvs odelbar. Vi bär med oss alla våra "årsringar" *samtidigt*. Ju äldre man blir, desto mer årsrik blir man – vilket är en stor rikedom som vi pratar alldeles för lite om. Inte bara genom att man har mycket att associera till när man varit med om mycket utan också genom de "samtal" som hela tiden sker inuti oss när åldrandet i oss får oss att reaktivt och proaktivt försöker förstå få ihop våra liv och få det egna jaget att bli till ett samlat helt.

Men nu över till föreläsningens egentliga teman. De är två, och båda är situationsbundna. Det första handlar om min glädje inför Tage Danielsson-priset, det andra om vad jag skulle velat samtala med honom om just i dag. Det sistnämnda är inget nytt för mig - sedan många år är jag en trågen samtalspartner till honom. Så snart det inträffar något som jag inte kan fatta, blir det ofta en och samma fråga som slår mig: "vad skulle Tage sagt om detta?!" Eftersom jag hållit på med denna tankelek så länge, skulle man kunna tänka sig att den Tage-gestalt jag genom åren skapat inuti mig skulle svara. Men det gör han inte. Han bara tiger, lugnt och vänligt. Och det gör han ju rätt i - för på så sätt fortsätter jag att undra. Och inspireras till ännu fler frågor.

1. Varför jag är så glad över det här priset

För att ni genomsådat att jag faktiskt är humanist. Ändå är jag det inte om man ser till det yttre, Jag är naturvetare och har arbetet i 46 år på teknisk fakultet. Med forskning och med att utbilda civilingenjörer. Ja, mitt arbetsliv har dominerats av en naturvetenskaps- och teknologigemenskap.

Samtidigt kan jag inte förneka att jag gjorde en hel del som gick utöver det vanliga. Jag arbetade med vatten på Kap Verde, höll kurser i vetenskapshistoria (så att det skulle bli uppenbart att också naturvetare är människor...), gav fysiken ett kvinnligt folkbildaransikte via Fråga Lund, forskade om teknik i funktionshinderssammanhang, blev professor i rehabiliteringsteknik,...

En sådan här uppräknings gör det nog så uppenbart att jag behöver de humanistiska drivkrafterna. Men tveklöst är jag ändå naturvetare. Aldrig någonsin har jag ångrat mitt studie- och yrkesval, men visst har jag hela tiden vidgat det. Och hela tiden bara fortsatt att undra över så mycket, där detta varför jag alls blev fysiker verkligen inte upptagit någon större tid.

Ska jag ändå komma med en efterhandskonstruktion, så kan jag urskilja tre faktorer:

Mentalhygien. Vid en föreläsning som denna med hundra åhörare håller man inte en föreläsning utan hundra. Ingen "hör" i absoluta termer det man säger fullt ut. Var och en "hör" sina egna associationer utifrån det sagda. Det är förstås fantastiskt, det är en nåd och det för utvecklingen och gemenskapen vidare. Samtidigt finns det kunskapsområden, t ex fysiken, där man kan slippa alla missförstånd och multivetydligheter. Det ligger en djup vila i att om jag som fysiker talar med en annan fysiker och håller mig till befintliga begrepp, metoder och teorier, då förstår vi varandra exakt. Vi talar om och refererar till en och samma verklighet. Och det innebär för mig en mentalhygien som jag inte vill vara utan.

Mönsterigenkänning. En av de gåvor jag fått är att kunna se mönster tidigt - lite innan andra gör det. Den gåvan hade jag redan som barn. Ett långt liv som fysiker har sedan ökat min respekt för betydelsen av just mönsterigenkänningen och inspirerat mig till att fortsatt utveckla mig på det området. Det minsta man kan begära är ju då - så gammal som jag blivit - att jag ska vara en god mönsterigenkännare vid det här laget.

Kunskapssyn. Redan från början kände jag nog en dragning åt den kunskapssyn som står för att "sådana tankar är bra som är bra att tänka med". Jag sökte alltså varken dagsländor eller det lättvunna utan ville ha en långsiktigt hållbar tankevärld - troligen för att därigenom kunna orka med all denna pockande kreativitet. Och naturvetenskapen har ju en särställning vad gäller långsiktig hållbarhet även om också den undan för undan kompletterar sina paradigmer.

När jag så skrev "Tio tankar om tid" var det som om jag kunde dra nytta av alltsammans på en gång: *mentalhygien*, strävan efter att ge också det stressrelaterade ett språk så att vi kunde känna igen och beskriva samma mönster och få "tankar som är bra att tänka med" (vad är exempelvis ställtids om inte just ett uttryck för en sådan tanke?)

2. Vad jag skulle velat samtala med Tage om

Solidaritet. Jag skulle nog börjat med *solidaritet*. Har nyss läst om hans "Mordet på solidariteten", skriven redan 1984, för 32 år sedan. Solidaritet är väsensskild från lojalitet, skriver han. Och utvecklar hur förödande det blir för ett samhälle när makthavare så förblindas av sin ställning att de får för sig att det som nyss tänktes och gjordes av alla oss andra utifrån solidaritet bara fortsätter av själva farten. Efterhand av någon sorts lojalitet mot makten. Men så fungerar det inte. Särskilt inte när vi tycker att makten sviker oss.

För att Tage skulle vilja samtala med mig, behövde jag säkert lägga några kort på bordet om min egen syn på solidaritet kontra lojalitet. Då skulle jag gärna börjat berätta för honom om min syn på delaktighet. Delaktighet är inget man kan kräva, inget man kan ge, inget man kan få. Man kan kräva förutsättningar för delaktighet, men sedan måste man själv erövra den. *För om delaktighet är man alltid minst två.*

Om jag sedan fortsatte att berätta om att jag varken vill vara väljare (även om jag förstås går och röstar) eller skattebetalare (även om jag förstås betalar skatt), skulle kanske Tage och jag kunna komma igång på riktigt. För jag tror att han liksom jag ville vara *medborgare*. "Väljare" och "skattebetalare" är uttryck uppifrån. I klass med "ute i landet". "Medborgare" däremot beskriver hur vi vill vara just *med*. Kombinerar makten ihop sin svagsyn på "väljare" med att sedan vilja *göra* väljarna delaktiga, är den riktigt illa ute – man kan inte först "ta ifrån" någon annan dennes delaktighet och sedan "ge" den tillbaka.

Konvivialitet. Ja, så skulle vi kunna sitta och kverulera, men vi vill ju båda komma vidare. Då skulle jag vilja prata med honom om ett begrepp i positiv riktning som kan täcka in alla våra samtida "anti-" (antirasism, antimobbning, ...) men angripa det hela från det positiva hållet. Vad skulle det betyda om vi började prata med varandra i termer av *konvivialitet*? Troligen har du aldrig hört ordet tidigare, men tro inte det är något fel på dig för det. Det är vår kultur det är fel på som inte drivit fram ett uttryck som fångar det kon-viviala, det som helt enkelt bra att *leva med*. ("con"=med, "vivialt" kommer av "vivere"=leva). Låt mig berätta lite:

Ivan Illich beskrev 1973 i boken "Tools for conviviality" hur vi redan då hade så många redskap för konstruktion och produktion och formalia att vad vi mest behövde var inte mer sådant utan redskap för att bättre kunna leva och verka tillsammans med varandra. Behoven av det har garanterat inte minskat. Men världen har faktiskt blivit fredligare (med Mellanöstern som ett *stort* undantag). Båda utvecklingarna, den i fredens riktning respektive Mellanöstern-krigens, illustrerar K G Hammars "Vägen till fred heter fred". Det konviviala föder det konviviala. Det ickekonviviala föder det ickekonviviala.

Flyktingströmmarna riktar nu akut vår uppmärksamhet mot hur vi inte längre kan fortsätta att bara utveckla redskap för *exklusion*, för att utesluta genom det ickekonviviala, så som vi gjort sedan vårt kringvandrande på savannen i mindre grupper och med alla andra som fiender. Evolutionärt behöver vi nu öva upp vår förmåga till *inklusion* och att vara *konviviala*.

När en situation är *konvivial*, kan var och en av oss komma till sin rätt. Lyfta sig i håret. Göra sådant hade varit omöjligt utan just en öppen tillåtande miljö av tillit, trygghet, avslappning och positiv anspänning. Man måste hitta en energiladdad här- och nu-process. En sådan kräver stor uppmärksamhet och omsorg för att hållas levande. I gengäld finns det i den små behov av försvar och hemlighetsmakeri. Ju mer man övar sig, desto bättre blir man på att upptäcka den, vårda den,

vidareutveckla den. Och på att motverka dess motsats. Tänk efter: förra gången du var med om något misslyckat, hur var det då med konvivialiteten? Och hur var det den gången det gick riktigt, riktigt bra?

Teknik. Först så här långt in i samtalet skulle jag vågat börja tala med Tage om *teknik*. Inte om den kalla och människofrånvända utan om den använda tekniken i dess mänskliga sammanhang, den som kan möta mänskliga drömmar, önskningsar och behov. Tage gjorde sig ju i dessa sammanhang främst känd för sin teknikkritik. Men visst skulle han också ha förstått människans önskan att kunna *klara sig själv*, också som gammal eller med någon funktionsnedsättning, och vad tekniken kan tillföra för detta?

Eftersom detta är mitt eget specialområde, skulle jag inledningsvis i samtalet ha haft ett visst tankeförsprång. Men jag skulle jättegärna väntat ut Tages inpass och vinklingar. För hela tiden hade jag närt en förhoppning om att han och jag skulle kunna *göra* något tillsammans. Vilket radarpar vi kunde varit! Vi skulle exempelvis ha kunnat driva kravet på en förnyelse av personlig-assistans-reformen (LSS-lagen) från 1993, så att det kanske rentav gått igenom. LSS-lagen garanterar dig *personlig assistans* förutsatt att du har särskilda behov av en sådan. Nu 20 år senare skulle lagen behöva skrivas om till att jämställa mänsklig assistans med teknisk och på så sätt möjliggöra för var och en att själv välja sin blandning av stöd.

Inte minst nu när vi är så många som kommer att bli så gamla. Tage själv skulle vid det här laget ha varit 88 år – rena ungdomen, alltså, i vår tid där "70" är det nya "50". Men samtidigt hade han varit så gammal att han själv hade haft erfarenhet av hur mycket mer "Tage" han kunde fortsätta att vara tack vare den människonära tekniken.

Arbete. Sedan skulle jag behövt en Tage att hålla i handen inför den häkkittel jag tror väntar mig när jag snart publicerar mig kring d) arbete. Om några veckor kommer min bok "Tio tankar om arbete". Till sist har det nämligen blivit i det närmaste tvunget för mig att gripa mig verket an och borra i den hatkärlek med vilken många i dag ser på sitt arbete. Detta är viktigt, inte minst inför den kommande robotiseringen. Själv tänker jag så här:

Som naturvetare är jag van vid oföränderliga naturkonstanter som exempelvis att π , förhållandet mellan cirkelns omkrets och diameter, alltid är drygt 3,14. Hade inte naturkonstanterna varit just oföränderliga, hade världen varit skakig och obegriplig.

Men så är det inte med de tal som vilar på mänskliga överenskommelser. De kan förändras. Arbetsdagens längd hör till denna kategori. Ändå uppfattas den ofta som vore den ristad i sten. Ja, få normer sitter så djupt som att arbetsdagen ska vara just 8 timmar – och det dessutom för *alla* utom barn, studerande och pensionärer. Att ifrågasätta 8-timmars-dagen har i dag samhälleligt fått nästan samma dignitet som vad majestätsbrott hade under en stark kungamakt.

I boken ifrågasätter jag inte det meningsfulla i att alls fortsätta att mäta arbete i tid trots att arbetsresultat sällan står i direkt proportion till antalet satsade timmar. Jag tror nämligen inte att tiden är mogen för den linjen. Däremot försöker jag börja dra i en nästan helig skyggklapp som jag menar alldeles i onödan begränsar arbetslivsdebatten: föreställningen om att det enda som skulle kunna ersätta 8-timmars-normen vore en *annan* norm, t ex 6-timmars-dagen. *Vad om vi i stället skulle prova möjligheten till "lagomarbeta åt alla"?*

Detta och mycket annat (medborgarlön, medborgararbete, egenarbete, ideellt arbete,..) vrider och vänder jag på. Det finns hur många möjligheter som helst – men inga quick-fix, inga enkla lösningar. Det enda jag vill är att väcka många samtal mellan många. Samtidigt känner jag mig djupt osäker

inför den hetluft som jag eventuellt dras in i – jag har ju inga enkla slagträn som jag har lust att komma med. Egentligen finns det bara ett som jag är säker på: Arbete är *viktigt*. Genom det får vi utlopp för framtidstron och för önskan att ständigt förbättra tillvaron, både i det egna livet och i samhället i stort. Ja, arbetet i sig kan faktiskt göda vår mänskliga tillväxt. Det är horribelt att detta så länge hamnat i skuggan av den ständiga pekpinen från den iskalla globala kapitalismen med dess "krav" på evig ekonomisk tillväxt.

Den allvarsamma humorn. Tänk om jag hade fått en kvart om dagen med Tage för att utveckla en allvarsam humor kring arbete i vår tid? Då skulle jag bättre kunnat möta den kommande karusellen. Den allvarsamma humorn gör ju att man kan gå *ut ur* tillvaron – och därmed se den på ett annat sätt. Sådana synvändor kan få två olika konsekvenser. Den ena är att man plötsligt får förmågan att se det *välbekanta* med en främlings ögon. "Aha!" Den andra är att det som tidigare känts så *främmande* plötsligt blir välbekant. "Minsann!" Tänk om vår syn på arbetet kunde förändras så att den inte längre begränsats av allvaret utan vidgats av den allvarsamma humorn i båda dessa riktningar.

Nu vill jag avsluta föreläsningen med att uttala ett stort TACK till Linköpings kommun för det här priset!

Vad jag ville med den var att försöka visa er hur det här är ett väldigt viktigt, allvarligt, roligt och utmanande pris för mig. Aldrig i min vildaste fantasi hade jag kunnat föreställa mig att just jag skulle få det. Hur kom ni alls att tänka på mig i det här pris-sammanhanget? Det var ju så osannolikt. Det var inte ens tänkbart. Och så har det nu faktiskt ändå hänt. Ja, nu är det inte bara sannolikt – nu är det ju rena rama sanningen.

Så då måste också jag försöka förstå att det faktiskt hänt. Där är jag inte ännu. Men jag lovar att jobba på det.